

QADIMIY TOSHBOSMA VA BOSMA KITOBLAR

*Kabilova Zebiniso Muratovna,
Andijon davlat chet tillari instituti Umumiy va qiyosiy tilshunoslik
kafedrasi mudiri, f.f.n., dotsent.*

*Kabulova Umidaxon Sayidmaxamadovna,
Andijon davlat chet tillari instituti Umumiy va qiyosiy tilshunoslik
kafedrasi dotsenti, f.f.n.*

Tayanch soʻz va iboralar: *toshbosma va bosma kitoblar, oʻzbek matbaachilik tarixi, falsafiy va estetik qarashlari, miniatyura, xattot, naqqosh, rassom, muqovasoz, zarhal harf, sintez, kitobat sanʼati, shams, zarvaraq, unvon, xoshiya naqshi, valha, xotima.*

Kitobat sanʼati Sharq madaniyatining qadimiy va nodir turlaridan biri. Kitob Sharqda qadimdan izzat-ikromda boʻlgan. Unda Vatan va millat tarixi, ilm, fan sirlari, kishilarning falsafiy va estetik qarashlari, turmush tarzi, orzu umidlari oʻz aksini topgan.

Sharq kitoblarini sharqona donolik, maʼnaviy barkamollik timsoli sifatida eʼtirof etadilar. Unda xattot, naqqosh, rassom, muqovasoz, zarhal harf yozuvchisi mutaxassislarining yuksak badiiy mahorati sintezi sifatida yuksak badiiy saviyasidagi asarlar darajasiga yetkazilgan. Shu bois ham, jahonning eng yirik muzey kutubxonalarini (Sankt-Peterburgdagi Ermitaj, Nyu-Yorkdagi Metropolitan, Londondagi Britaniya muzeyi, Parijdagi Fransiya Milliy kutubxonasi va boshqalar)da Sharq kitobat sanʼatining nodir namunalari saqlanadi.

Miniatyura nodir qoʻlyozmalar ziynatlari boʻlmish shams, zarvaraq, unvon, xoshiya naqshi, valha, xotima kabi bezaklar bilan umumiy uslubiy uygʻunlikka ega.

Nafis mo'jaz rasmlar asosan ilmiy, badiiy va tarixiy asarlarning nodir qo'lyozmalarini bezashga xizmat qilgan. Rassomlar asarlarining yetakchi g'oyalari va asosiy qahramonlari obrazlarini ranglar vositasida ifodalaganlar.

Moskvadagi Sharq xalqlari san'ati Davlat muzeyining fondida XVI asrda Qozi Ahmad ibn Mir Munshi al-Husayn tomonidan yozilgan «Gulistoni-hunar» ya'ni, «Xattot va rassomlar haqida risola» asari saqlanmoqda. Qozi Ahmadning bu risolasi XVI asr Eron rangtasviri tarixining juda qiziqarli manbalaridan biridir. Bu asar muallifning zamondoshlari bo'lmish o'ttiz ikki nafar xattot va rassomlar haqida qiziqarli ma'lumot beradi.

Turk san'atshunoslarining tadqiqotlariga qaraganda Istambulning To'pqupu Sariti muzeyida va Ayo Sofiya muzeyida Samarqand va Xurosonda kitobat qilinib, miniatyuralar bilan bezatilgan yuzga yaqin qo'lyozma va muraqqa'lar avaylab saqlanmoqda. To'pqupu saroyi muzeyida saqlanayotgan «Shohnoma», Nizomiyning «Hamsa»si, yuz varaq, 650 suratdan iborat Boysunqur Mirzo albomi, Amir Temur va Temuriyzodalar suratlaridan iborat muraqqa'lar, Bahrom Mirzo albomi va o'nlab Ulug'bek Mirzo va Sulton Husayn Mirzo muhrlari chekilgan qo'lyozmalar shular jumlasidandir.

Xattotlar va rassomlar haqidagi qimmatli manba «Gulistoni-hunar» asarining muallifi Qozi Ahmad Qumiyning yozishicha, Ustod Kamoliddin Behzodning mahoratda tengsiz shogirdlaridan bo'lmish Do'st Devona ismli rassom ham Hindistonga ketib, o'sha yerda shuhrat orttirgan ekan.

Boburning nabirasi Akbarning taxminan yarim asrlik hukmronlik davrida ham hind miniatyura rassomlik maktabi yangicha uslubda rivoj topadi. Shoh Akbar esa yoshligidanoq xattotlik va rassomlik taraqqiyotiga juda katta e'tibor berib, saroy qoshidagi ustaxonaga rassomlarni jalb etishda shaxsan o'zi bosh-qosh bo'ladi, haftaning ma'lum kunida musavvirlar ishlarini nazoratdan o'tkazib,

muvaffaqiyatga erishgan san'atkorlarga in'omlar tuhfa etgan yoki ularning oylik maoshini ko'paytirib turgan.

Biz ko'rib ko'zimiz ko'nikib qolgan kitoblar osongina shu ko'rinishga kelgan emas, qadimda matnlar uzundan-uzun, bir necha metr lab yozilgan, bunda papirus o'simligi poyasidan foydalanilgan, dumaloqlab ip bilan bog'langan. Buning misoli tariqasida Britaniya muzeyida saqlanayotgan Garris papirusini keltirish mumkin. Uning uzunligi 40 metrdan ortiqdir. Mesopotamiyada matnlar tekislangan loydan qilingan ko'rgazmaga yozilib, so'ng qizdirilgan. Qadimiy Rimda kitobning boshqa turi poliptix qo'llanilgan, u daraxtning tanasidan tekislangan, bosx bilan qoplangan, qayish bilan mahkamlanib harflarni tirkab yozilgan. Albatta, ularning sahifalari kam miqdorda bo'lgan. Bizning eramizgacha II asrda yangi material yozuv uchun pergament (maxsus teri) qo'llanila boshlangan.

Shu o'rinda aytish mumkinki, zardushtiylarning afsonaviy muqaddas kitobi «Avesto» kitobi ham bir necha mol terisiga yozilganligi ma'lum.

Kitob bosma rivojlanishi bilan kitobning **muqovalari** ham o'zgardi. U endi yuvelir (bezakli buyum) sifatida emas, amaliy maqsaddan kelib chiqib, kitobni saqlovchi vazifasiga o'tdi.

Tipografik muqovali kitoblarning paydo bo'lishi va unda rassomning ishtiroki, kitobning yangi badiiy obrazining yangi belgilari – elementlari paydo bo'lishiga olib keldi.

Bosma nashr uchun nusxalarni tanlash, ularni saralash va nihoyat bosma nashrni yuzaga keltirish ishlari takomillasha borib, hozirgi zamon matnshunosligining yuzaga kelishiga zamin tayyorladi.

Yuqoridagilarga asoslanib, aytishimiz mumkinki, kitobat san'ati juda, qadimiy tarixga ega va o'z taraqqiyoti davrida bir necha bor o'z shakl-shamoyilini o'zgartirib bo'lsa-da, hozirgi sharoitda o'zining mukammaliga erishgan deyish mumkin. Ayniqsa, kitoblar so'nggi yillarda ko'plab nashr etilmoqda, davr taqozosi

bilan rang barang illyustratsiyali muqovalar, foto rasmi kitoblar turli shakllarda ishlab chiqarilmoqda. Biroq kitobat san'atida miniatyura, mumtoz san'at an'analari asosida bezatilgan kitoblar hali hamon o'z qimmatini yo'qotganicha yo'q.

So'nggi yillarda esa kompyuter grafikasining yangi imkoniyatlari ko'zga tashlanmoqda. Tasviriy san'at asarlarini kompyuter texnikasi bilan ko'paytirish variantlari yuzaga kelmoqda. Demak, kitob san'atida yangi texnologik o'zgarishlarda, kompyuter texnikasi imkoniyatlari asosida zamonaviy kompozitsiyali kitoblar yaratish mumkin.

Adabiyotlar:

1. A.Habibullayev. Matnshunoslik. O'quv qo'llanma. – T., 2000.
2. Erkinov A.S. Matnshunoslikka kirish. – T., 1997.
3. Sirojiddinov Sh., S.Umarova. O'zbek matnshunosligi qirralari. – T.: Akademnashr, 2015.
4. Murodov A. O'rta Osiyo xattotlik san'ati tarixidan. – T.: Fan, 1971.
5. Shamsiyev P. Matnshunoslikka oid tadqiqotlar.